

«مدیریت بهره وری»

سال هشتم - شماره 29 - تابستان 1393

ص ص 81 - 61

تاریخ دریافت مقاله: 92/06/13

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: 93/01/23

بررسی تاثیر تحریم های اقتصادی بر عملکرد عوامل داخلی در صنایع کوچک و متوسط استان لرستان طی سال های 1380 تا 1391

محسن باقری^{1*}

دکتر سهیلا مهدوی²

مریم شریف نژاد³

چکیده

تحریم تدابیر قهر آمیزی است که توسط کشور یا گروهی از کشورها علیه کشوری که به قوانین بین المللی تجاوز نموده و یا از معیارهای اخلاقی مقبول تخطی کرده باشد، اعمال می شود. با پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال 1979 تاکنون آمریکا بارها از این ابزار علیه ایران استفاده کرده است. در سال های اخیر جنبه های تحریم ها گسترش پیدا کرده و اتحادیه اروپا نیز به جمع تحریم کنندگان ایران اضافه شده است. این پژوهش به بررسی آثار تحریم های اقتصادی بر عملکرد عوامل داخلی در صنایع کوچک و متوسط استان لرستان طی سالهای 1380 تا 1391 می پردازد. جهت بررسی نتایج، پنج فرضیه مورد بررسی قرار گرفت. جهت تعیین نتایج، پرسش نامه ای تدوین گردید. روایی و پایایی آن به وسیله ی آزمون های مربوط مورد تایید قرار گرفت و در بین مدیران جامعه آماری پژوهش (مدیران صنایع کوچک و متوسط استان لرستان) توزیع شد و در نهایت تعداد 127 پرسش نامه قابل بهره برداری دریافت گردید. پس از جمع آوری اطلاعات از جامعه آماری پژوهش، با استفاده از نرم افزار SPSS و با روش رگرسیون، داده ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که تحریم های اقتصادی بر عملکرد عوامل داخلی تولید، بازاریابی و امور مالی اثر منفی و بر عملکرد عوامل داخلی مدیریت و تحقیق و توسعه در صنایع کوچک و متوسط استان لرستان اثر مثبت دارد.

واژه های کلیدی: تحریم اقتصادی، مدیریت، بازاریابی، تولید، تحقیق و توسعه، امور مالی

¹ - دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک، گروه مدیریت اجرایی، اراک، ایران mohsen_cf@yahoo.com

² - استادیار، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب، گروه مدیریت مالی، تهران، ایران

³ - عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک، گروه مدیریت بازرگانی، اراک، ایران

مقدمه

در دهه‌های اخیر استفاده از تحریم‌های اقتصادی به شدت افزایش یافته است و از این شیوه به عنوان ابزار سیاست خارجی برای برخی از کشورها استفاده می‌شود. تحریم با هر هدفی که باشد دارای مخاطب است و کشور تحریم‌کننده به دنبال نوعی تغییر رفتار در مخاطب است. ایران کشوری دارای تنوع آب و هوایی مختلف و پتانسیل فراوان نیروی انسانی و منابع طبیعی و شرایط مناسب از نظر توسعه‌ی انسانی و سیاسی در منطقه است. هرچند چندین دهه است کشور ایران مورد تحریم‌های سیاسی و اقتصادی از سوی شورای امنیت جهانی قرار گرفته، ولی با اتکا به پتانسیل‌های نامبرده، توان خروج از این برهه‌ی تاریخی را با توجه به اتخاذ سیاست‌های اقتصادی و دیپلماسی هوشمندانه خواهد داشت. در ساختار کنونی نظام بین‌الملل¹، ایالات متحده آمریکا را می‌توان به عنوان کشوری یاد کرد که از ویژگی‌های ثابت هژمونیک²، ویژگی‌هایی چون: تسلط در فناوری و اقتصاد پیشرفته و حمایت قدرت سیاسی از طریق قدرت نظامی برخوردار است و الگوهای رفتاری آن در عرصه‌های سیاست خارجی توانسته مجموعه‌ای همسو از دولت‌ها را گرد هم آورد. در فرآیند سلسله‌مراتب قدرت، خطر محتمل آنست که منافع برخی از دولت‌های غیرهمسو موقعیت هژمون را به چالش و خاطره اندازد (قوام، 1388، 118). آمریکا تحریم‌های اقتصادی را به طور یک‌جانبه یا از طریق نفوذ در شورای امنیت سازمان ملل، بر کشورهای که با اهداف و امیال او چالش دارند، تحمیل می‌کند. چنین تحریم‌هایی را آمریکا بیشتر بر کشورهای که به دول سرکش³ معروفند، برای دست نیافتن آنان به سلاح‌های اتمی، شیمیایی و بیولوژیکی تحمیل می‌کند زیرا در صورت دستیابی آنان به این گونه سلاح‌ها منافع آمریکا در بخش‌های مختلف جهان به خطر می‌افتاد (هانتینگ تن⁴، 1999، 35). از نگاه رهبران واشنگتن و مقامات همسو با آن، جمهوری اسلامی ایران خطرناک‌ترین مخالفی است که ایالات متحده با آن روبرو است. در این راستا بر این باورند که روندها و فرآیندهای سیاسی و امنیتی ایران ماهیت گیج‌کننده داشته است و در دوره‌های طولانی این کشور محور انتقام مردم خاورمیانه از آمریکا بوده است. از نگاه این رهبران، مقامات جمهوری اسلامی

¹-International system

²-Hegemonic

³-Rogue states

⁴-Huntington

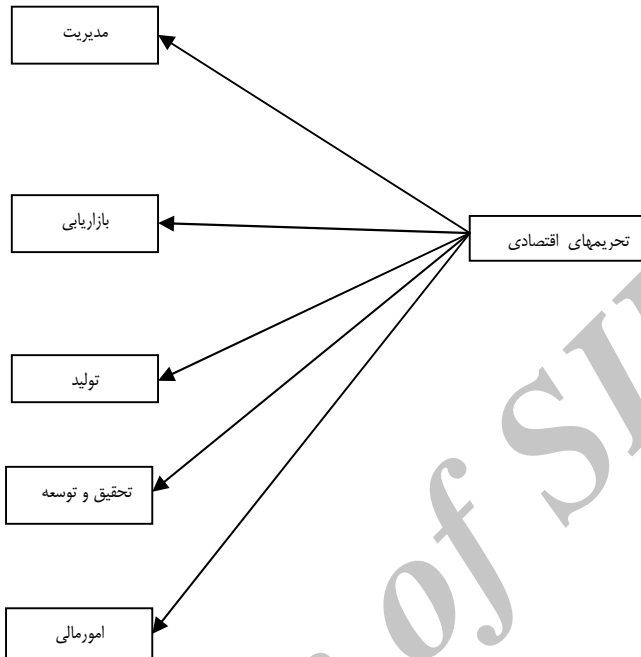
ایران همواره تلاش کرده اند تا هرچیزی را که آمریکا در صدد انجام آن است، بلوکه کنند. چرا که این تلاش ها متعلق به ایالات متحده آمریکا بوده است (پولاک¹ و همکاران، 2009، 1)

از زمان تصویب تحریم اقتصادی آمریکا علیه ایران سوالات زیادی مطرح شده است. در حالی که عده ای تحریم اقتصادی را از زاویه ابزارهای سیاست خارجی مورد بحث قرار داده اند، برخی دیگر تحریم را به عنوان جایگزینی برای ابزار نظامی لحاظ نموده اند. بدین معنا که آمریکا همچنان به دنبال نفوذ و مداخله در ایران است و در این راستا مناسب ترین ابزار، اقتصاد است. صنعت به عنوان زیر بنای اقتصاد و نیروی محرک پیشرفت هر کشور است. تحریم اقتصادی اثرهای مختلفی بر بخشهای متعدد اقتصاد از جمله صنایع دارد. تاثیر تحریم اقتصادی بر صنایع می تواند به صورت کمبود مواد اولیه، ماشین الات و قطعات یدکی مربوط و موارد دیگری از این دست بروز نماید.

شرکت های کوچک و متوسط سهم قابل توجهی در توسعه اقتصادی، نشاط اجتماعی و ثبات سیاسی هر کشور دارند. ماهیت شرکت های کوچک و متوسط متفاوت است و این شرکت ها را می توان برای هر نوع فعالیت کسب و کار در منطقه شهری یا روستایی تأسیس کرد و آنها را ستون فقرات اقتصاد ملی در نظر گرفت. معمولاً کسب و کارهای کوچک و متوسط از سه ویژگی کیفی برخوردارند که این ویژگی ها به آنها ماهیتی متفاوت از صنایع بزرگ داده است. این ویژگی ها عبارتند از وحدت مالکیت و مدیریت، مالکیت فردی و خانوادگی، استقلال از سایر کسب و کارها.

با توجه به اینکه تحریم های اقتصادی اعمال شده علیه ایران در یک دهه ی گذشته بر صنایع کوچک و متوسط استان لرستان اثرگذار بوده است، لذا هدف این تحقیق آن است که به بررسی تاثیر تحریم های اقتصادی بر عملکرد عوامل داخلی شامل مدیریت، تولید، بازاریابی، تحقیق و توسعه و امور مالی در صنایع کوچک و متوسط استان لرستان طی سالهای 1380 تا 1391 بپردازد. به همین منظور مدل مفهومی پژوهش به شکل (1) قابل ارائه می باشد.

¹-Pollock

شکل (1) مدل مفهومی پژوهش

نظریه های تحریم رابطه مستقیمی با به کار گیری قدرت اقتصادی دارد و بنا به تعریف رابرت ژبلیپن تحریم اقتصادی یعنی دست کاری روابط اقتصادی به منظور اهداف سیاسی (جیل مرن¹، 1990، 10).

برخی تحریم های اقتصادی را جزئی از مهارت های دیپلماتیک می دانند. این برداشت به قرنهای پیشین مربوط بوده است. در اوضاع کنونی، استراتژی برپا کردن جنگ اقتصادی در جریان خصومت های جاری عصر نوین، دارای اهدافی بسیار گسترده تر از مفهوم سنتی است. مخصوصاً بعد از دهه 1990 الگوی تحریم دچار تغییر شده است. به طوری که از تحریم های اقتصادی به عنوان سیاست برتر یا جانشین ابزار نظامی با هزینه کمتر یاد می شود (لوپز و کارت رایت²، 1955، 18).

¹-Jil.meron

²-Lopez and Cortright

از دید طرفداران تحریم، پایه نظری ابزار اقتصادی در سیاست خارجی محکم است. این بحث دارای دو فرض اساسی است: اول قطع رابطه تجاری و تحریم اقتصادی، کشور تحت تحریم را از بعضی منافع که از تجارت عاید آن کشور می شود محروم می کند و در نتیجه از رفاه می کاهد. دوم، استفاده نکردن از سود تجاری بر کشور تحریم شونده تاثیر می گذارد و این را می توان یکی از پایه های اصول اقتصادی محسوب کرد. تصور این است که قطع رابطه تجاری موجب تغییر رفتار می شود. با وجود این، در زمینه موفقیت تحریم اقتصادی به دلیل تجارب گذشته که با یکدیگر دارای تناقض است بحث، فاقد وضوح و پایه تجربی لازم است (برجلیک¹، 1989، 101).

تعریف تحریم اقتصادی: به اقدامات دارای خصلت اقتصادی در مقابل دیپلماتیک یا نظامی اطلاق می شود که دولت ها برای بیان مخالفت با اقدامات دولت هدف یا واداشتن آن دولت به تغییر یک خط مشی یا رویه یا حتی ساختار حکومت اتخاذ می کنند. با آنکه مرزبندی همواره دقیق نیست و گاهی انگیزه ها مختلط است، تحریم های اقتصادی معمولا اقداماتی است که به خاطر منفعت اقتصادی صورت نمی گیرد و غالبا زیانی تجاری به دولت درگیر در برنامه تحریم وارد می کند (لوون فلد²، 1983). کارتر³ تحریم را چنین بیان می کند: تدابیر قهرآمیز اقتصادی بر ضد یک یا چند کشور برای ایجاد تغییر در سیاست های آن کشور یا کشورها یا دست کم بازگو کننده نظر یک کشور درباره این گونه سیاست هاست (پهروزی فر و کوکی، 1385، 127). در ماهنامه ی روند اقتصادی (1385)، اقدام برنامه ریزی شده یک یا چند دولت، از طریق محدود کردن مناسبات اقتصادی برای اعمال فشار بر کشور هدف با مقاصد مختلف سیاسی، تحریم اقتصادی معرفی شده است. مایکل مالوی⁴ (1990) اعتقاد دارد که تحریم سلسله اقدامات بدون استفاده از قوای تهدید علیه کشور هدف یا فرد مورد نظر است. همچنین از نظر کارتر⁵ (1989) تحریم اقتصادی عبارت است از اقدامات اجباری علیه یک یا چند کشور برای ایجاد تغییر در سیاست ها یا دست کم نشان ایده های یک کشور در قبال سیاست های دیگر کشورهاست. مارگارت داکسی⁶ (1996) از محققین نامی در حوزه ی

¹-Bergelijk

²-Lowenfeld

³-Carter

⁴-Malloy

⁵-Carter

⁶-Margaret doxy

تحریم‌های اقتصادی، تحریم‌های بین‌المللی را این‌گونه تعریف می‌کند: تنبیهاتی که در قالب تبعات اعلام شده ناکامی هدف در تبعیت از استاندارد‌ها یا الزامات بین‌المللی، تهدید به اجرا و یا واقعا اعمال شده‌اند. هافبائر و اسکات¹ (1999) با محدود کردن تعریف به ابعاد عملیاتی، معتقدند تحریم اقتصادی عبارت است از حذف آگاهانه و با خواست دولتی و یا تهدید به حذف روابط تجاری و مالی معمول.

هزینه‌های تحریم: هزینه‌های تحریم اقتصادی بسته به نوع تحریم متفاوت است. چنانچه تحریم به صورت یک جانبه از سوی یک کشور انجام شود اثر بخشی تحریم کمتر و به همین نسبت چنانچه از سوی چند کشور یا از سوی شورای امنیت سازمان ملل اعمال شود، اثربخش‌تر است. همانطور که اشاره شد تحریم‌های همه جانبه‌ی شورای امنیت بسیار نادر است. ولی چنانچه اعمال گردد تاثیر آن بسیار جدی است (راجر، دال، 1385، 41). هزینه‌های تحریم اقتصادی همواره بر هر دو طرف، کشور اعمال‌کننده‌ی تحریم و کشور هدف تحمیل می‌شود که آنها را در مثال ذیل بیان می‌کنیم. به عنوان نمونه در مورد تحریم‌های اقتصادی صورت گرفته علیه ایران، کشور (های) تحریم‌کننده خود هزینه‌هایی را متحمل می‌شود.

هزینه‌های آمریکا و اروپا از تحریم ایران: زیان ناشی از دست دادن منافع حاصل از تجارت و سرمایه‌گذاری، زیان‌های ناشی از عدم خرید کالا از اروپا و آمریکا توسط ایران، عدم خرید نفت ایران توسط آمریکا و اروپا و همچنین عدم سرمایه‌گذاری شرکت‌های نفتی غربی در ایران، از دست رفتن فرصت‌های سرمایه‌گذاری شرکت‌های اروپایی و آمریکایی در توسعه صنایع نفت و گاز ایران، هزینه‌های مستقیم کشورهای اعمال‌کننده تحریم می‌باشند.

تحریم‌های اقتصادی هزینه‌هایی را نیز بر کشور هدف (ایران) تحمیل کرده است. هزینه‌های تحریم در دوره‌های کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت نمود پیدا می‌کند. در این راستا، آثار این تحریم در کوتاه مدت در پاره‌ای از موارد موجب فشار بر سیستم مالی جمهوری اسلامی ایران شده است و هزینه‌های معاملاتی و نهایتاً قیمت‌ها را افزایش داده است. در باب اثرات میان مدت، آثار این تحریم موجب کاهش سرمایه‌گذاری، کندی رشد و افزایش تورم گردیده است. در این راستا جمهوری اسلامی ایران در پاره‌ای از موارد شاهد کاهش حجم واردات و صادرات و ذخایر ارزی بوده است. در باب

¹-Hufbauer and schott

اثرات بلندمدت به نظر می رسد وجود تحریم های اقتصادی موجب کاهش سرمایه گذاری به عنوان مهمترین عامل رشد و توسعه اقتصادی و صنعتی گردد (کامپفر و لونبرگ¹، 2011، 29) که قطعاً دستیابی به اهداف سند چشم انداز را سخت تر می نماید. همچنین یکی از عمده ترین تأثیرات تحریمها بر اقتصاد ایران در بالا رفتن هزینه معاملات است. اقتصاد دانان عموماً هزینه معاملات را به دو گروه تقسیم می کنند:

- 1- هزینه های مربوط به پیدا کردن طرف تجاری قابل قبول و انجام مذاکرات و نوشتن قرارداد.
- 2- هزینه های مربوط به بررسی و اجرای مفاد قراردادهای توافق شده.

(اسموند² و همکاران، 2012: 13)

بررسی آثار تحریم های اقتصادی علیه ایران: آثار تحریم های اعمال شده بر ایران را می توان در اغلب بخشها و فعالیتهای کشور مشاهده نمود اما در اینجا به طور اجمالی آثار تحریم های اقتصادی علیه ایران را در سه بخش عمده صنعت انرژی، تجارت خارجی و سیستم بانکداری مورد توجه قرار می دهیم.

بررسی تأثیرات تحریم اقتصادی بر بخش انرژی: بخش انرژی در ایران به عنوان نیروی محرکه اقتصادی کشور قلمداد می شود و تأمین کننده نزدیک به 70 درصد از درآمد دولت ایران است. بدون شک تحریم های نفتی آمریکا علیه ایران، بر کاهش حجم صادرات نفت ایران تأثیر گذاشته است. تحریم های نفتی از یک سو سرعت روند توسعه منابع انرژی در ایران را کاهش داده و از سوی دیگر دسترسی به منابع انرژی ایران را برای مصرف کنندگان مشکل تر کرده است.

گزارش های پراکنده ای از کاهش تولید نفت کشور از سوی سازمان های بین المللی و اوپک منتشر شده است. جدول (1) کاهش تولید را از ابتدای سال 2011 به بعد نسبت به سال 2010 که کاهش تولید آغاز شده، را مدنظر قرار داده است. با توجه به میزان کاهش تولید نفت در سال 2011 و 4 ماهه اول سال 2012 و با توجه به قیمت نفت ایران در طول این دوره زمانی، کاهش درآمدهای نفتی کشور به دنبال شدت گرفتن تحریم ها در این 16 ماه به صورت تقریبی تخمین زده شده است.

¹-Compfer , Lunberg

²-Lesmond

جدول 1: کاهش درآمدهای بالقوه نفتی ایران در سالهای 2010 تا 2012 ناشی از افت تولید

سال	2010	2011	ژانویه 2012	مارس 2012	آوریل 2012
متوسط سالیانه تولید (میلیون بشکه)*	3706	3621	3456	3330	3196
مقدار کاهش تولید نسبت به سال 2010 (هزار بشکه)	-	-85	-250	-376	-510
قیمت نفت سنگین ایران** (دلار بر هر بشکه)	76/9	92/2	111/7	122	117
کاهش درآمد نفتی نسبت به تولید سال 2010 (میلیون دلار)	-	286050	86567	142203	179010

**آمار قیمت نفت سنگین ایران که از سوی بولتن خبری اوپک منتشر می‌گردد به عنوان مبنای تخمین قیمت نفت کشور قرار گرفته است.

همانطور که در جدول فوق نشان داده شده است، کاهش درآمدهای نفتی کشور که از تبعات تحریم‌های نفتی است محسوس می‌باشد. نکته مهم دیگر که از بررسی اثرات تحریم می‌توان دریافت، آن است که اثرات بلندمدت و میان مدت تحریم‌های نفتی در تغییر ترکیب شرکت‌های فعال نفتی در صنعت نفت و گاز کشور قابل مشاهده می‌شود که به صورت خروج شرکت‌های معتبر بین‌المللی از طرح‌ها و پروژه‌های توسعه‌ای اصلی و ورود شرکت‌هایی از شرق آسیا، اروپای شرقی و آفریقا صورت پذیرفته است. این شرکت‌ها عمدتاً توان فنی و تکنولوژیکی به مراتب کمتری دارند (صیادی و برکشلی، 1391، 42).

بررسی اثرات تحریم‌های اقتصادی در بخش تجارت خارجی: بر اساس آمار سرمایه‌گذاری خصوصی خارجی ایران طی سالهای 1970-1978 موجود در وزارت اقتصاد و دارایی، آمریکا، کشورهای صنعتی اروپا و ژاپن سهم عمده و قابل توجهی در سرمایه‌گذاری خصوصی در کشورما داشته‌اند. شایان به ذکر است درمیان کشورهای یاد شده، آمریکا تا سال 1973 پیش‌تاز بوده است. یکی از قراردادهای بزرگ در زمان ریاست جمهوری فورد در ژوئن 1974، سفارش خرید تسلیحات نظامی از آمریکا بود. در اواخر سال 1974 پنتاگون تقریباً نیمی از صادرات اسلحه جهانی خود را به ایران فروخته بود (سجادپور، 1376، 26).

تحریم های اقتصادی آمریکا در سه دهه گذشته نیز همواره علیه ایران وجود داشته، اما از سال 2010 با تحریم صادرات نفت ایران، تحریم بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و تحریم شدیدتر واردات کالاهای ضروری و اساسی، وارد فاز راهبردی خود شد. آمارهای گمرک نشان می‌دهد که بالغ بر 80 درصد از کالاهای وارداتی کشور را مواد اولیه، کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای تشکیل می‌دهند. از این رو، اعمال تحریم‌ها از کانال واردات، ضربه‌های سنگینی بر پیکره‌ی اقتصاد ایران وارد آورد (شهبابی، 1391، 12).

بررسی تاثیرات تحریم اقتصادی بر نظام بانکی ایران: سیستم بانکی در ایران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی به عنوان بازوی دولت به شمار می‌رود. به ویژه در اجرای برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، بخش مهمی از موفقیت این برنامه متأثر از میزان توانمندی نظام بانکی است که با تحریم بانک‌ها این توانمندی مورد هدف قرار گرفته است. در میان تحریم‌هایی که از سالیان گذشته فضای اقتصاد را ملتهب کرده، تحریم بانک‌ها بیش از دیگر تحریم‌ها فعالیت‌های اقتصادی و بالاخص فعالیت بخش خصوصی را تحت شعاع قرار می‌دهد.

1) تاثیرات تحریم بانک‌ها بر سیستم مالی و پولی کشور که شامل افزایش مخاطره در خصوص منابع بانک، افزایش مطالبات، تاثیر روی ریسک اعتباری، کاهش اعتماد فروشندگان بین‌المللی به سیستم بانکی، تحمیل هزینه‌های اضافه برای تامین مالی و کاهش اعتماد به نظام بانکی می‌باشد.

2) تاثیرات تحریم بانک‌ها بر سودآوری شرکت‌هایی که دارای مراودات مالی با سیستم بانکی می‌باشند و به صورت ایجاد مشکل در گشایش اعتبار و نقل و انتقالات مالی با سایر کشورها، کاهش سودآوری شرکت‌های پذیرفته شده در بورس، محدود شدن تولیدکنندگان در تامین نیازهای وارداتی، افزایش هزینه و زمان معاملات و مراودات، دشواری انجام سفرهای تجاری، قطع منابع ارزی و عدم تزریق پول به شرکت‌ها و افزایش ریسک سرمایه‌گذاری برای سرمایه‌گذاران خارجی نمایان می‌شود.

3) ایجاد بی‌اطمینانی در اقتصاد (کلانترمهرجردی، 1391، 35)

بررسی عوامل داخلی سازمان: عوامل داخل، عواملی هستند که مربوط به درون شرکت یا سازمان هستند و برخلاف عوامل خارجی تا حدود زیادی در کنترل مدیریت سازمان می‌باشند.

از بین عوامل داخلی، عواملی قوت تلقی می‌شوند که نسبت به گذشته سازمان، نسبت به متوسط صنعت یا نسبت به رقبای آن برای سازمان مزیت به حساب آیند. در مقابل، عواملی ضعف تلقی می‌شوند که سازمان آنها را ضعیف انجام می‌دهد یا توانایی انجام آنها را ندارد در حالی که قبلامی توانست انجام دهد یا رقبای اصلی این توانایی را دارند. کهنگی و فرسودگی ماشین آلات، فقدان منابع مالی و غیره از آن جمله هستند (هانگر و ویلن¹، 1389، 101). بررسی عوامل داخلی سازمان مستلزم گردآوری، دسته‌بندی و ارزیابی اطلاعات مربوط به عملیات استو برای این کار باید با استفاده از رویکرد وظیفه‌ای عوامل داخلی (قوت و ضعف سازمان) را که نقش حیاتی در موفقیت سازمان دارند، شناسایی نمود و به آنها اولویت داد، به گونه‌ای که مهمترین مجموعه نقاط قوت و ضعف شرکت را بتوان تعیین کرد. مواردی که در رویکرد وظیفه‌ای مورد بررسی قرار می‌گیرند عبارتند از: مدیریت، بازاریابی، امور مالی، تولید، تحقیق و توسعه و اطلاعات رایانه‌ای. (دیوید²، 1386، 253). که در این پژوهش قصد قرار است آثار تحریم‌ها ی اقتصادی بر پنج عامل مدیریت، بازاریابی، تولید، تحقیق و توسعه و امور مالی مورد بررسی قرار گیرد.

ابزار و روش

منظور از روش علمی یا تحقیق علمی، فرایند جستجوی منظم برای مشخص کردن یک موقعیت نامعین است. به عبارت دیگر روش علمی، روش نظامداری است که همواره به دنبال حقیقت است، حقیقتی که از طریق ملاحظات منطقی معین می‌شود (خاکی، 1382، 195). پژوهش حاضر از نظر روش، پیمایشی و از حیث هدف، کاربردی است. در تحقیق کاربردی از نتایج تحقیق در تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌ها و همچنین برنامه‌ریزی‌ها استفاده می‌شود (حافظ‌نیا، 1381، 59) همچنین، مطالعه حاضر از نظر شیوه انجام کار و ماهیت از نوع کیفی است. تحقیق کیفی عمدتاً بصورت توصیفی

¹-Hangr & Violin

²-David

می باشد. در واقع تحقیق کیفی یک تحقیق تفسیری و مبتنی بر روش شناسی تفسیری است (صفری شالی، 1386، 85).

برای جمع آوری اطلاعات مورد نیاز از روش میدانی و توزیع پرسشنامه ی محقق ساخته، استفاده شده است. این پرسشنامه از دو قسمت تشکیل شده است. قسمت اول مربوط به ویژگی های فردی شامل جنسیت، میزان تحصیلات و سابقه ی فعالیت در صنعت می باشد و قسمت دوم مربوط به سنجش متغیرهای پژوهش می باشد. این قسمت شامل 24 سوال است.

اعتبار و دقت ابزار اندازه گیری براساس روایی و پایایی مورد ارزیابی قرار می گیرد. مقصود از روایی آن است که وسیله ی اندازه گیری، بتواند خصیصه و ویژگی مورد نظر و نه خصیصه ی دیگری را اندازه بگیرد. در این پژوهش برای تعیین روایی پرسشنامه از روایی نمادی یا صوری استفاده گردید. بدین ترتیب که پرسشنامه ی اولیه تنظیم شده در اختیار چندتن از استادان، کارشناسان امر و مدیران صنایع کوچک و متوسط استان لرستان قرار گرفت تا در این مورد که سوالات مطرح شده آن چه را که مدنظر است اندازه گیری می کند یا خیر، اظهار نظر نمایند. سپس نظرات آنها با راهنمایی استاد راهنما و مشاور در پرسشنامه لحاظ و تغییرات لازم در سوالات به وجود آمد.

پایایی ابزار سنجش به این معنی است که اگر یک وسیله ی اندازه گیری که برای سنجش متغیر و صفت ساخته شده، در شرایط مشابه و در زمان و مکان دیگر مورد استفاده قرار گیرد، نتایج مشابهی از آن حاصل شود (حسینی و مهدی زاده، 1385، 43). به عبارت دیگر پایایی عبارت است از "میزان همسانی نتایج سنجش مکرر" (بیکر¹، 1386، 142). در این پژوهش به منظور تعیین پایایی از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده برای پرسشنامه برابر 0/766 است که دارای پایایی مورد قبول بوده و نهایتاً پرسشنامه بین نمونه آماری توزیع گردید.

جامعه ی آماری تحقیق حاضر، شرکت های کوچک و متوسط مستقر در استان لرستان می باشد. تعداد شرکت های کوچک و متوسط فعال در استان لرستان 400 شرکت می باشد. برای تعیین حجم نمونه از جدول مورگان استفاده شده است. براساس جدول مورگان، حجم نمونه برای تحقیق حاضر با جامعه آماری $N=400$ معادل 196 شرکت خواهد بود. بر این اساس، تعداد 196 پرسشنامه تهیه و برای مدیران شرکت

¹-biker

های مورد تحقیق (که به طور تصادفی انتخاب شده بودند) ارسال شد و در نهایت تعداد 127 پرسشنامه قابل بهره‌برداری دریافت گردید.

یافته‌ها:

همانگونه که قبلاً اشاره شد این پژوهش دارای پنج فرضیه می‌باشد.

فرضیه اول: تحریم اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی "مدیریت" در صنایع کوچک و متوسط استان لرستان اثر مثبت دارد.

آزمون فوق به صورت زیر ارائه می‌شود:

تحریم‌های اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی مدیریت اثر مثبت ندارد: H_0

تحریم‌های اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی مدیریت اثر مثبت دارد: H_1

جدول 2: نتایج آزمون رگرسیون بین متغیر تحریم اقتصادی و مدیریت

نتیجه آزمون	آماره دوربین واتسون	سطح معنی داری آماره F	مقدار آماره F	ضریب تعیین	سطح معناداری آماره t	ضریب همبستگی	مقدار ثابت	متغیر مستقل	متغیر وابسته
رد H_0	1/750	0/000	313/062	0/715	0/000	0/845	1/945	تحریم اقتصادی	مدیریت

برای بررسی استقلال خطاها و وجود رابطه خطی با استفاده از آماره دوربین-واتسون (1/750) که در فاصله بین 1/5 تا 2/5 قرار دارد می‌بینیم که فرض عدم همبستگی بین خطاها رد نمی‌شود و می‌توان از رگرسیون برای آزمون این فرض استفاده کرد و نیز ضریب معنا داری آماره F مقدار (0/000) در تحلیل واریانس نشان می‌دهد که متغیر مستقل از قدرت تبیین بالایی برخوردار بوده و قادر است به خوبی میزان تغییرات واریانس متغیر وابسته را توضیح دهد.

میزان β نشانگر میزان تاثیر متغیر مستقل بر وابسته است. مقدار β زمانی که تنها یک متغیر مستقل داریم با مقدار ضریب همبستگی (ρ) برابر است. ضریب همبستگی (ρ) شدت همبستگی بین دو متغیر را نشان می‌دهد. در این آزمون میزان بالای ضریب

همبستگی (0/845) نشان می دهد بین متغیر وابسته مدیریت و متغیر مستقل تحریم اقتصادی همبستگی قوی وجود دارد.

با توجه به نتایج آماری جدول فوق از آنجایی که مقدار سطح معناداری (sig) آماره t از 0/05 کمتر است لذا، در سطح خطای 5% فرض اینکه "تحریم های اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی مدیریت اثر مثبت دارد" پذیرفته می شود و می توان ادعا کرد که در سطح معناداری (0/05) متغیر مستقل تحریم به میزان 0/845 بر متغیر مدیریت اثر مثبت و معناداری دارد.

مقدار ضریب تعیین (R^2) این دو متغیر برابر 0/715 است که بیان کننده اینست که 71/5 درصد تغییرات به وجود آمده در متغیر مدیریت از طریق تحریم های اقتصادی تبیین می گردد. لذا متغیر تحریم اقتصادی تاثیر مثبت و معناداری بر متغیر مدیریت دارد.

فرضیه دوم: تحریمهای اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی "بازاریابی" در صنایع کوچک و متوسط استان لرستان اثر منفی دارد.
آزمون فوق به صورت زیر ارائه می شود:

تحریم های اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی بازاریابی اثر منفی ندارد: H_0 :

تحریم های اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی بازاریابی اثر منفی دارد: H_1

جدول 3: نتایج آزمون رگرسیون بین متغیر تحریم اقتصادی و بازاریابی

نتیجه آزمون	آماره دوربین واتسون	سطح معنی داری آماره F	مقدار آماره F	ضریب تعیین	سطح معناداری آماره t	ضریب همبستگی	مقدار ثابت	متغیر مستقل	متغیر وابسته
رد H_0	2/337	0/000	989/828	0/809	0/000	0/899	1/248	تحریم اقتصادی	بازاریابی

با توجه به نتایج آماری جدول فوق از آنجایی که مقدار سطح معناداری (sig) آماره t از 0/05 کمتر است لذا در سطح خطای 5% فرض اینکه "تحریم های اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی بازاریابی اثر منفی دارد" پذیرفته می شود و می توان ادعا کرد که در سطح معناداری 0/05 متغیر مستقل تحریم به میزان 0/899 بر متغیر بازاریابی اثر منفی و معناداری دارد.

مقدار ضریب تعیین (R^2) این دو متغیر برابر 0/809 است که بیان‌کننده این است که 80/9 درصد تغییرات به وجود آمده در متغیر بازاریابی از طریق متغیر تحریم اقتصادی تبیین می‌گردد.

از سوی دیگر آماره دوربین- واتسون (2/337) در فاصله بین 1,5 تا 2,5 قرار دارد و بیانگر اینست که فرض عدم همبستگی بین خطاها رد نمی‌شود و می‌توان از رگرسیون برای آزمون این فرض استفاده کرد و نیز سطح معنا داری آماره F مقدار (0/000) در تحلیل واریانس نشان می‌دهد که متغیر مستقل از قدرت تبیین بالایی برخوردار بوده و قادر است به خوبی میزان تغییرات واریانس متغیر وابسته را توضیح دهد. لذا متغیر تحریم اقتصادی تاثیر منفی و معنا داری بر متغیر بازاریابی دارد.

فرضیه سوم: تحریم اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی "تولید" در صنایع کوچک و متوسط استان لرستان اثر منفی دارد.

آزمون فوق به صورت زیر ارائه می‌شود:

تحریم های اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی تولید اثر منفی ندارد: H_0

تحریم های اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی تولید اثر منفی دارد: H_1

جدول 4: نتایج آزمون رگرسیون بین متغیر تحریم اقتصادی و تولید

نتیجه آزمون	آماره دوربین واتسون	سطح معنی داری آماره F	مقدار آماره F	ضریب تعیین	سطح معناداری آماره t	ضریب همبستگی	مقدار ثابت	متغیر مستقل	متغیر وابسته
رد H_0	1/779	0/000	2203/648	0/939	0/000	0/969	0/829	تحریم اقتصادی	تولید

با توجه به نتایج آماری جدول فوق از آنجایی که مقدار ضریب معناداری (sig) آماره t از 0/05 کمتر است لذا در سطح خطای 5% فرض اینکه "تحریم های اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی تولید اثر منفی دارد" پذیرفته می‌شود و می‌توان ادعا کرد که در

سطح معناداری (0/05) متغیر مستقل تحریم به میزان 0/969 بر متغیر تولید اثر منفی و معناداری دارد.

مقدار ضریب تعیین (R^2) این دو متغیر برابر 0/939 است که بیان کننده این است که 93,9 درصد تغییرات به وجود آمده در متغیر تولید از طریق متغیر تحریم اقتصادی تبیین می گردد.

از سوی دیگر آماره دوربین- واتسون (1/779) در فاصله بین 1,5 تا 2,5 قرار دارد و بیانگر این است که فرض عدم همبستگی بین خطاها رد نمی شود و می توان از رگرسیون برای آزمودن این فرض استفاده کرد و نیز سطح معناداری آماره F مقدار (0/000) در تحلیل واریانس نشان می دهد که متغیر مستقل از قدرت تبیین بالایی برخوردار بوده و قادر است به خوبی میزان تغییرات واریانس متغیر وابسته را توضیح دهد. لذا متغیر تحریم اقتصادی تاثیر منفی و معنی داری بر متغیر تولید دارد.

فرضیه چهارم: تحریم های اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی "تحقیق و توسعه" در صنایع کوچک و متوسط استان لرستان اثر مثبت دارد.
آزمون فوق به صورت زیر ارائه می شود:

تحریم های اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی تحقیق و توسعه اثر مثبت ندارد: H_0

تحریم های اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی تحقیق و توسعه اثر مثبت دارد: H_1

جدول 5: نتایج آزمون رگرسیون بین متغیر تحریم اقتصادی و تحقیق و توسعه

نتیجه آزمون	آماره دوربین واتسون	سطح معنی داری آماره F	مقدار آماره F	ضریب تعیین	سطح معناداری آماره t	ضریب همبستگی	مقدار ثابت	متغیر مستقل	متغیر وابسته
رد H_0	2/122	0/000	628/390	0/843	0/000	0/913	1/468	تحریم اقتصادی	تحقیق و توسعه

با توجه به نتایج آماری جدول فوق از آنجایی که مقدار ضریب معناداری (sig) آماره t از 0/05 کمتر است لذا در سطح خطای 5% فرض اینکه "تحریم های اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی تحقیق و توسعه اثر مثبت دارد" پذیرفته می شود و می توان ادعا

کرد که در سطح معناداری (0/05) متغیر مستقل تحریم به میزان 0/913 بر متغیر تحقیق و توسعه اثر مثبت و معنا داری دارد.

مقدار ضریب تعیین (R^2) این دو متغیر برابر 0/834 است که بیان کننده این است که 83/4 درصد تغییرات به وجود آمده در متغیر تحقیق و توسعه از طریق متغیر تحریم اقتصادی تبیین می‌گردد.

از سوی دیگر آماره دوربین- واتسون (2/122) در فاصله بین 1/5 تا 2/5 قرار دارد و بیانگر اینست که فرض عدم همبستگی بین خطاها رد نمی‌شود و می‌توان از رگرسیون برای آزمون این فرض استفاده کرد و نیز سطح معناداری آماره F مقدار (0/000) در تحلیل واریانس نشان می‌دهد که متغیر مستقل از قدرت تبیین بالایی برخوردار بوده و قادر است به خوبی میزان تغییرات واریانس متغیر وابسته را توضیح دهد. لذا متغیر تحریم اقتصادی تاثیر مثبت و معنی داری بر متغیر تحقیق و توسعه دارد.

آزمون فرضیه 5: تحریم‌های اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی " امور مالی " در صنایع کوچک و متوسط استان لرستان اثر منفی دارد.

آزمون فرضیه فوق به صورت زیر ارائه می‌شود:

تحریم‌های اقتصادی بر عملکرد امور مالی اثر منفی ندارد: H_0

تحریم‌های اقتصادی بر عملکرد امور مالی اثر منفی دارد: H_1

جدول 6: نتایج آزمون رگرسیون بین متغیر تحریم اقتصادی و امور مالی

نتیجه آزمون	آماره دوربین واتسون	سطح معنی داری آماره F	مقدار آماره F	ضریب تعیین	سطح معناداری آماره t	ضریب همبستگی	مقدار ثابت	متغیر مستقل	متغیر وابسته
رد H_0	1/951	0/000	579/847	0/823	0/000	0/907	1/310	تحریم اقتصادی	امور مالی

با توجه به نتایج آماری جدول فوق از آنجایی که مقدار سطح معناداری آماره t از 0/05 کمتر است لذا در سطح خطای 5% فرض اینکه "تحریم‌های اقتصادی بر عملکرد عامل داخلی امور مالی اثر منفی دارد" پذیرفته می‌شود و می‌توان ادعا کرد که در

سطح معناداری (0/05) متغیر مستقل تحریم به میزان 0/907 بر متغیر تولید اثر منفی و معنی داری دارد.

مقدار ضریب تعیین (R^2) این دو متغیر برابر 0/823 است که بیان کننده این است که 82/3 درصد تغییرات بوجود آمده در متغیر امور مالی از طریق متغیر تحریم اقتصادی تبیین می گردد.

آماره دوربین- واتسون 1/951 (در فاصله بین 1/5 تا 2/5) بیانگر این است که فرض عدم همبستگی بین خطاها رد نمی شود و می توان از رگرسیون برای آزمودن این فرض استفاده کرد و نیز سطح معنی داری آماره F مقدار (0,000) در تحلیل واریانس نشان می دهد که متغیر مستقل از قدرت تبیین بالایی برخوردار بوده و قادر است به خوبی میزان تغییرات واریانس متغیر وابسته را توضیح دهد. لذا متغیر تحریم اقتصادی تاثیر منفی و معنی داری بر متغیر امور مالی دارد.

بحث و نتایج

در آزمون فرضیه اول مبنی بر تاثیر مثبت و معنادار تحریم بر عملکرد مدیریت، نتایج حاکی از آن است که این فرضیه مورد حمایت قرار می گیرد. بنابراین در سطح اطمینان 95 درصد می توان ادعا کرد که تحریم اقتصادی به ویژه در بخش صنایع کوچک و متوسط موجب بهبود عملکرد مدیریت شده است. در این راستا و به منظور مقابله با تحریم های اقتصادی در بخش مدیریت موارد زیر پیشنهاد می شود: 1- استفاده از افراد متخصص، استفاده از تجربیات سایر کشورها، آموزش مداوم نیروی انسانی و ارتقای تواناییها 2- آگاهی مدیران از شیوه های مدیریت بحران به منظور اجرای مدیریت کارا و اثربخش در شرایط تحریم.

در آزمون فرضیه دوم مبنی بر تاثیر منفی و معنادار تحریم بر عملکرد بازاریابی، نتایج حاکی از آن است که این فرضیه مورد حمایت قرار می گیرد. بنابراین در سطح اطمینان 95 درصد می توان ادعا کرد که تحریم اقتصادی به ویژه در بخش صنایع کوچک و متوسط موجب تضعیف عملکرد بازاریابی شده است. در بخش بازاریابی این پیشنهادها مطرح می شود: 1- سیاست تشویق افزایش تولیدات داخلی و صادرات آن به خارج از کشور (از طریق حذف و یا کاهش تعرفه های گمرکی و سایر حمایت های

دولت) 2- تلاش برای گسترش روابط تجاری و اقتصادی با کشورهای نوظهور
3- استفاده از تحقیقات بازاریابی و نیازسنجی بازارها

در آزمون فرضیه سوم مبنی بر تاثیر منفی و معنادار تحریم بر عملکرد تولید، نتایج حاکی از آن است که این فرضیه مورد حمایت قرار می‌گیرد. بنابراین در سطح اطمینان 95 درصد می‌توان ادعا کرد که تحریم اقتصادی به ویژه در بخش صنایع کوچک و متوسط موجب تضعیف عملکرد تولید شده است.

در این زمینه و به منظور مقابله با تحریم‌های اقتصادی در بخش تولید چنین پیشنهاد می‌شود: 1- سرمایه‌گذاری‌های داخلی به منظور توسعه تولید دستگاه‌های مورد نیاز در صنایع داخلی. 2- ارتباط صنایع کوچک و متوسط با صنایع بزرگ به منظور انجام سفارش کالاهای واسطه‌ای و قطعات مورد نیاز آنها از طریق پیمانکاری فرعی صنعتی، به منظور فعال کردن و ایجاد رونق در صنایع کوچک و متوسط کشور 3- تولید کالاها و محصولات باکیفیت بالا و مرغوب.

در آزمون فرضیه چهارم مبنی بر تاثیر مثبت و معنادار تحریم بر عملکرد تحقیق و توسعه، نتایج حاکی از آن است که این فرضیه مورد حمایت قرار می‌گیرد. بنابراین در سطح اطمینان 95 درصد می‌توان ادعا کرد که تحریم اقتصادی به ویژه در بخش صنایع کوچک و متوسط موجب بهبود عملکرد تحقیق و توسعه شده است. در بخش تحقیق و توسعه این موارد پیشنهاد می‌شود: 1- سیاستگذاری لازم در جهت ایجاد ارتباط مناسب و همکاری بین مراکز آموزش عالی و صنایع 2- توجه بیشتر به تحقیق و توسعه در زمینه طراحی و تولید قطعات مورد نیاز در صنایع کوچک با استفاده از توان علمی نخبگان. 3- حمایت و پشتیبانی دولت به منظور ایجاد پارک‌های علم و فناوری، دانشگاه‌های صنعتی و مراکز تحقیق و توسعه

در آزمون فرضیه پنجم مبنی بر تاثیر منفی و معنادار تحریم بر عملکرد عامل داخلی امور مالی، نتایج حاکی از آن است که این فرضیه مورد حمایت قرار می‌گیرد. بنابراین در سطح اطمینان 95 درصد می‌توان ادعا کرد که تحریم اقتصادی به ویژه در بخش صنایع کوچک و متوسط موجب تضعیف عملکرد امور مالی شده است. در بخش امور مالی پیشنهاد می‌شود: اعطای وام‌های بلندمدت با بهره کم توسط بانک‌ها به صنایع کوچک و متوسط.

- انجام تحقیقاتی از این دست با محدودیت های مختلفی مواجه است که از آن جمله می توان به نکات زیر اشاره نمود:
- ابزار جمع آوری داده ها در تحقیق حاضر به پرسشنامه محدود گردید. از جمله محدودیت هایی که در پرسشنامه وجود دارد این است که ممکن است پاسخ دهندگان پاسخ واقعی و درستی را به سوالات موجود در پرسشنامه نداده باشند. به همین منظور استفاده از سایر ابزارهای گردآوری داده، مانند مشاهده و مصاحبه می تواند نتایج جامع تری را به دست دهد.
  - این تحقیق با رویکردی کلی و جامع بر اثرات تحریم های اقتصادی در یک دهه گذشته انجام شده است. در حالی که تحریم های اقتصادی اعمال شده بر ایران در دوره های مختلف، خصوصا در سال های گذشته متفاوت بوده است و هر کدام از تحریم ها متناسب با ماهیت خود تاثیرات متفاوتی بر بخشهای مختلف صنعت داشته اند.
  - یافته های تحقیق فقط محدود به مدت زمان جمع آوری داده ها است و اعتبار آن محدود به دوره زمانی کوتاه مدت است. گذشت زمان ممکن است موجب تغییر نتایج به دست آمده شود. بنابراین انجام تحقیق مشابه در دوره های زمانی آتی ضرورت دارد.

در اینجا به محققان آتی تحقیقات زیر پیشنهاد می گردد :

1. برای دستیابی به نتایج دقیق تر حوزه تحقیقات را از صنایع کوچک و متوسط محدودتر کرده و به چند صنعت خاص و مهم پرداخته با موشکافی بیشتر عوامل تاثیرپذیر را استخراج کنند و به بررسی اثرات تحریم بر روی آن عوامل بپردازند.
2. با توجه به این نکته که تحقیق حاضر صنایع استان لرستان را مورد بررسی قرار می دهد، محققان آینده می توانند در صورت امکان چند صنعت مشابه را در نقاط مختلف کشور مورد بررسی قرار داده، نتایج را با یکدیگر مقایسه نمایند.
3. پیشنهاد می گردد برای دستیابی به نتایج روشن تر و واضح تر صنایع به تفکیک مورد بررسی قرار گیرد.
4. از آنجایی که در دوره های مختلف، تحریم های متفاوتی علیه ایران وضع شده است، می توان با تفکیک دوره های مختلف، اثر تحریم را بر صنایع یا صنعتی خاص مورد مطالعه قرار داد.

منابع:

- بهروزی فر، مرتضی و کویکی، سامیه (1385)، تحریم‌های ایالات متحده، آزمون‌آموزده، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی. تهران.
- بیکر، ت.ال، ترجمه هوشنگ نایی (1386)، نحوه انجام تحقیقات اجتماعی. تهران: نشر نی
- تحریم اقتصادی چیست؟ چرا و چگونه؟ (1385)، ماهنامه ی روند اقتصادی. تهران.
- حافظ نیا، محمد رضا (1381)، مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، تهران: انتشارات سازمان مطالعه و تدوین علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- حسینی، سید مهدی و مهدی زاده اشرفی، علی (1385)، روش تحقیق در علوم انسانی، تهران: انتشارات یگان.
- خاکی، غلامرضا (1382)، روش تحقیق با رویکرد بر پایان نامه نویسی. تهران: انتشارات بازتاب
- دیوید، فرد. آر ترجمه علی پارسایان و محمد اعرابی (1386)، برنامه ریزی استراتژیک. تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- راجر، دال، ترجمه مهین دخت افراسیابی (1385)، "محدودیت‌های اقتصادی، کامیابی‌های سیاسی"، ماهنامه علوم نوین. تهران.
- سجادیپور، محمدکاظم (1376)، ارزیابی مهار دوگانه: چهارگانه متفاوت، مجله سیاست خارجی. تهران.
- شهابی، سهراب (1391)، مباحث اقتصادی: اثرات مستقیم و غیرمستقیم تحریم، "ماهنامه سیاست خارجی. تهران.
- صفری شالی، رضا (1386)، اصول تدوین طرح تحقیق (پروپزال نویسی)، تهران: انتشارات جامعه و فرهنگ.
- صیادی، محمد و برکشلی، فریدون (1391)، اثرات کوتاه مدت و بلندمدت تحریم‌های بین‌المللی نفتی بر بخش انرژی ایران، مرکز تحقیقات استراتژیک، گزارش راهبردی. تهران.
- قوام، عبدالعلی (1388)، "تحریم‌های اقتصادی: نظریه‌ها و رویکردها"، ماهنامه روابط بین‌الملل، چاپ دوم.
- کامپفر، لونبرگ، ترجمه شهرام اسفندیار (2011)، "کیفیت و اثر بخشی تحریم‌های غرب علیه ایران". تهران: نشر پارسیان.
- کلانترمهرجردی، علی (1392)، چند پیشنهاد بانکی برای مقابله با تحریم‌های اقتصادی، مجله دنیای اقتصاد. تهران.

- هانگر و ویلن، ترجمه سیدمحمداعرابی و حمیدرضا رضوانی (1389)، مبانی مدیریت استراتژیک. تهران: انتشارات دفتر پژوهش های فرهنگی.

- Bergelljk.R(1989), "Success and failure of economic sanction", Kyros journal
- Carter, B.(1989), International Economic Sanction: Mproving the haphazard U .S.Legal Regim, Cambridge: Cambridge University press
- Doxey, M. (1999), "International Sanctions", In World Politics: Power, Interdependence and Dependence, Canada: Harcourt Brace, Jovanovich.
- Huntington, S(1999), The lonely superpower", Foreign Affairs.
- Hufbauer, G and Schott,J (2001), Using Sanctions to Fight Terrorism ,Institute for International Economices, no: 9 , p: 18
- Lesmond, David A., Joseph P. Ogden, and Charles A. Trzcinka,(2012), "A New Estimate of Transaction costs", The society for financial studies, no.5 ,p : 13.
- Lopez, G and Cortright, D, (2000),"The sanctions decade Assessing" , Strategies in the 1990s. Boulder.
- Lowenfeld, A. (1983), "Trade Controls for Political Ends" , United States of America:New York University.
- Malloy M, (1990). Economic Sanctions and U.S. Trade.Boston: Little, Brown.UN, Document: S/RES/1835, date 27September 2008, Retrieved December 15
- Meron, J.(1990), "Democracy, Dendency, and Destabilization: The shaking of alendes regim", political science Quarterly
- Monthly Oil Market Report (2012), International Petroleum News and Technology, Oil and Gas Journal
- pollack,Kenneth And Other, (2009),Which Path to Persia Washington; Brookings Institute Press.